

Mentalitetshistorie

Af Ivan Z. Sørensen

Ingen vil benægte at historisk overblik, sammenhæng, helhed, lange linjer og røde tråde er af afgørende betydning *netop nu*. Og når jeg siger netop nu, så er det fordi vi vel alle fornemmer at vi befinder os i overgangstider – at vi er godt på vej ind i informationssamfundet. Og netop i overgangstider bliver behovet for historisk overblik særligt påtrængende. Ligesom det var tilfældet ved overgangen til industrisamfundet, hvor universalfilosofferne opfandt udviklingslæren, civilisationsprocessen – med dertil hørende etnocentrisme – og meget andet skidt og kanel. Kort sagt: *den lange linje*.

Nogle vil jo nok mene, at menneskene blev løbet grueligt over ende af industrialiseringens nye teknologi – med eller imod universalfilosoffernes gode vilje. Det skulle nødtigt ske igen i den aktuelle overgangssituation. En af vores fornemste opgaver som dansklærere i gymnasiet er vel at formidle en åndelig ballast til de elever, som i en nær fremtid vil stå som administratorer af den ny informationsteknologi. Derfor må den historiske læsning tage udgangspunkt i den forandringsproces – samfundsmæssigt og *mentalt* – som vi befinder os midt i.

Det er i den forbindelse, at jeg mener det er vigtigt at få udstukket nogle *rammer og begreber* for håndteringen af den historiske læsning i faget dansk. Og det må ske på et andet grundlag end de politisk-ideologiske frontstillinger, som dominerede diskussionen om den historiske læsning i forbindelse med 70'ers bekendtgørelsen.

Vi kunne passende tage udgangspunkt i fremtidsforskeren Alvin Tofflers tre bølger. Toffler hævder at der – set i det allerlængste perspektiv – kun er sket 3 ting i menneskenes historie, som det rigtigt er værd at hæfte sig ved: overgangen

1. fra jæger- og samlersamfund til landbrugssamfund
2. fra landbrugssamfund til industrisamfund
3. fra industrisamfund til informationssamfund (i vores egen tid)

Det kan være inspirerende at have denne model i baghovedet, når vi historisk skal arbejde med tekstlæsning – og vurdere hvad der i det lange løb er værd at hæfte sig ved.

Det er naturligvis en vanskelig sag at få belyst den første bølge; i hvert fald med ord. Men andre udtryksformer, som de første mennesker udviklede – og som var nok så kunstfærdige – kan hjælpe os med at leve os ind i deres omverdensforståelse; fortælle os noget om det *mentalitetsskred*, der fandt sted med den første bølge, som overskyllede menneskeheden.

Jægersamfundets forestillingsverden kommer f.eks. til udtryk i hulemalerierne i Sydeuropa fra 15-10.000 fvt. Motiverne er jagtobjekter som bisonokser, rensdyr og andre lækkerier. Det slående ved disse kunstværker er vel i første omgang, hvor vellignende de er. Den sikre, sensualistiske fremstilling af dyrene kan måske opfattes som et udslag af det veludviklede sansesystem og den præcise iagttagelsesevne, som jægeren var afhængig af i sit arbejde.

Fra etnologers undersøgelser ved vi, at mennesker i såkaldt »primitive« kulturer ikke skelner mellem udtryk (af sproglig eller billedlig art) på den ene side, og det udtrykket skal betegne på den anden. Billedet er virkeligheden. Derfor er hulemaleriet skabt som en magisk påkaldelse af dyrene og konkret forøgelse af virkeligheden. Og for at dyrene skal indfinde sig, så de kan blive skudt og spist, må billederne nødvendigvis ligne. De må være naturalistiske.

Hulemaleri fra ca. 15.000-12.000 fvt., Altamira, Spanien.

Helleristning, ca. 1.000 fvt., Bohuslän, Sverige.

I Nordskandinavien er der helleristninger af samme magisk-naturalistiske karakter som hulemalerierne i Sydeuropa. Men de mest kendte helleristninger stammer fra et senere tidspunkt (o. 1500-900 fvt.), da menneskene i Norden havde dyrket jorden i mere end 2000 år. Mange motiver er hentet fra dagligdagen i landbrugssamfundet, f.eks. en mand der er i færd med at pløje med en ard, trukket af et par okser. Men de fremstillede scener er alt andet end naturalistisk vellignende. De levende væsner er stiliserede, geometriske figurer, der i en kultisk sammenhæng udtrykker forholdet mellem mennesket og en højere magt: frugtbarheden stritter symbolsk og overdimensioneret fra mennesker og dyr.

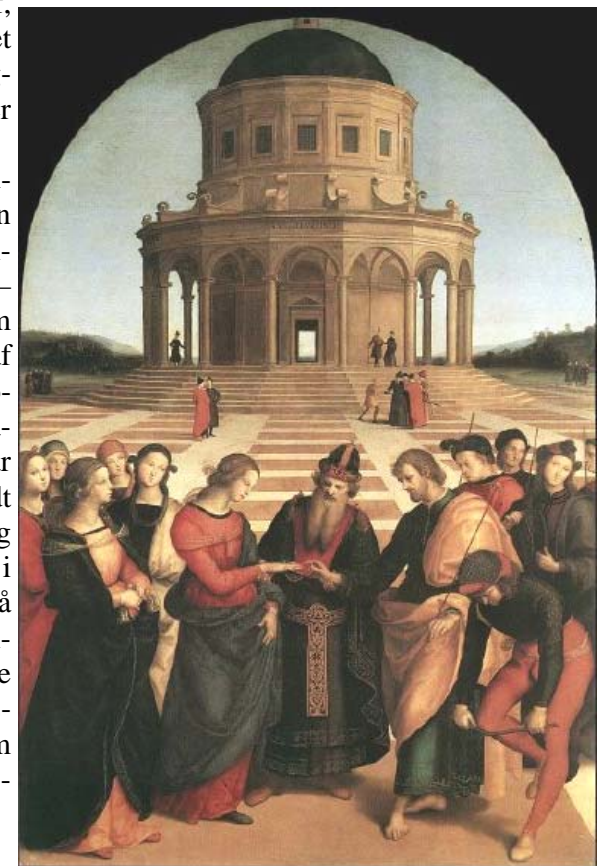
Hulemalerierne og helleristningerne udtrykker den himmelvide forskel mellem den måde hvorpå henholdsvis jægerens og bondens hoved var formet – på indersiden. Deres *mentalitet*. Og den forskelskabende faktor er den ny landbrugsteknologi, som har vendt op og ned på såvel levemåde som tænkemåde. Det mobile nomadeliv er erstattet af tendentielt fast bosættelse – hvorved rumhorisonten er blevet indskrænket. Tiden har meldt sin ankomst i hovederne, har taget (cyklisk) form, i og med den nye livsrytme, afhængigheden af naturens gang og den nødvendige planlægning af jordens dyrkning. Og den ny teknologi har medført en øget arbejdsbyrde – som det også har været tilfældet sidenhen.

Den umiddelbare forbrugsøkonomi, hvor jægeren levede fra hånden til munden og slog en okse for panden, når han var sulten, er erstattet af planøkonomi, af reguleret produktion. Sanseligheden som forudsætning for opstøvning af føde er erstattet af rationel tænkning. Og hermed er verden blevet spaltet i to: billede og virkelighed, ånd og natur, sjæl og legeme. Tegn, form, orden, symboler, fortolkning har vundet indpas. Med tiden kom også *skriften*. Forskellen i den *kunstneriske udtryksform* kan udtrykkes kort i moderne datamatsprog: de digitale koder har besejret de analoge! Alt sammen i takt med at højere magter har sat sig til rette i det hinsides.

Med hulemalerier og helleristninger har vi omkranset Tofflers første bølge. Og hvis vi skulle vippe med på hans model, kunne vi nu springe direkte frem til efter industrialiseringen, og se på hvordan denne ændring i produktivkræfterne har indvirket på sjælelivet og de kunstneriske udtryksformer. Direkte fra helleristninger til modernisme.

Men så er det jo man sidder med en fornemmelse af, at der vel for pokker er sket et eller andet i de mellemliggende årtusinder, som det er værd at hæfte sig ved!

For at gøre en lang billedhistorie kort, så kunne man f.eks. fremhæve renæssansens perspektiv-fiksering – en kunstnerisk teknik som udformedes på grundlag af bl.a. matematiske og fysiologiske studier i Mellemitaliens kulturcentre. Og når denne udtryksform – blandt mange andre – gik hen og blev den altoverskyggende i århundreder fremover, så skyldtes det, at den centralperspektiviske udtryksmåde matchede med opfattelsesmåden i det borgerskab, som plantede spiren til kapitalismen.

Her viser det sig, at *produktionsforholdene* (den sociale organisering omkring produktionen) er nok så afgørende for det, der skulle blive den dominerende livstolkning. Om end forandringer på dette plan nok kun er at regne for mindre bølgeskulp, hvis vi skal tale tofflersk.

Først med den anden bølge – industrialiseringen – blev der bogstaveligt talt vendt op og ned på måden at se på – og på de konventionelle kunstneriske udtryksformer. Eiffeltårnet blev i mangt og meget symbolet på alt det nye og *moderne*. På den i bogstaveligste forstand *perspektivløse* måde at anskue verden på – som her i 1980'erne, ved den 3. bølge, er ved at blive normen.

I 1924 skrev digteren Blaise Cendrars: »Ingen hidtil kendt kunstformel kan gøre krav på at give en billedmæssig løsning på Eiffeltårnet. Realismen fik det til at skrumpede ind; det italienske perspektivs gamle love formindskede det. Tårnet rejste sig over Paris, tynd som en hattenål. Når vi trak os tilbage fra det, dominerede det Paris, stærkt og lodret. Når vi kom tæt på, tipede det og hældede ind over os. Set fra den første platform snoede det sig om sin egen akse, og set oppe fra toppen kollaberede det i sig selv, gik i spagat med halsen trukket ind ... «

Af gode grunde skal jeg ikke prøve at omkranse den 3. bølge. Den har endnu ikke taget land. Men skal man ind på den i danskundervisningen – og det mener jeg som nævnt er bydende nødvendigt – så må det bl.a. ske med de lange historiske linjer i baghånden. Med fremtiden som udgangspunkt må vi prøve at finde frem til et *begrebsapparat*, hvormed vi kan udstikke det, der er værd at hæfte sig ved i vores kulturtradition. (Og det er naturligvis meget andet end det jeg sporadisk har været inde på i det ovenstående). Som inkarneret tegneserielæser er jeg en varm tilhænger af det udvidede tekstbegreb. Men jeg vil gerne skrive under på, at sproget og kunsten, ordet og ordbillederne, er det absolut centrale i faget dansk.

Lad os sætte *kunstneren* i højsædet (Raffaël og Edith Södergran), lad os kulegrave hans *kulturelle* bagland eller *miljø* (kongens hird og cafélivet i Århus), lad os nyde og forstå hendes *kunstneriske udtryksform*, hvad enten den holder sig inden for vedtagne rammer eller bryder dem.

Men lad os ikke – når vi skal forstå de bagvedliggende *bevidsthedsformer* – vige tilbage for at skæve til andre fagområder og give os i snak med historikere, biologer, religionssociologer, fremtidforskere, geografer, teknologer, etnologer... Produktivkræfter og produktionsforhold, mentalitet og ideologi må med i billedet. Ideologi forstået som den individuelt og socialt betingede bevidsthedsdannelse, mentalitet som en mere eller mindre fælles og ubevidst oplevelses- og opfattelsesmåde (fælles for Cæsar og hans ringe-

Robert Deleuney, *Det røde Eiffeltårn*, 1911

ste legionær, som det er blevet udtrykt; fælles for Reagan og Gorbatsjov!) i et givent samfund på en given tid.

Mit ærinde er – som det vel er fremgået – ikke mindst at slå et slag for den såkaldte mentalitetshistorie. Det er et fagområde, nært beslægtet med dansk, hvor der gennem mangeårige diskussioner efterhånden er udviklet et anvendeligt begrebsapparat, som vi med fordel kunne inddrage i vores betrængte situation i dansk.